

BENEFACTRICUM HUIUS CONGREGATIONIS ET EX SINGULARI CONGREGATIONIS BENEVOLENTIA ADMISSARUM

Diana-Maria Dăian, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: The following paper aims to bring into discussion the existence of a Marian sodality under the Jesuit guidance that functioned in the seventeenth-century Calvinist Transylvania. By exploring the album of this congregation found in the Roman-Catholic Archives from Alba-Iulia, we intend to show the way in which its members were integrated in a devotional network, in a circuit with a pious finality with the purpose of building a strong and united Catholic presence. The foundation of this congregation was a clear proof of the fact that the Jesuits tried to distinguish the Catholic "faith truths" from the "heretical" and "schismatic" teachings. Taking into consideration the confessional pluralism and the competition between the Transylvanian Catholic community numerically reduced and the representatives of the other confessions (in particular, the Protestant denominations), a sodality dedicated to the Virgin Mary was able to ensure the fraternal support so as to encourage its members to proceed in the Catholic faith. The collaboration between the Catholic missionaries and the laics represented the basis of the pattern, we mean of the personalized model of analysis regarding the Counter-reformation in seventeenth-century Transylvania, the territory situated at the margins of the Christendom, preparing the path for the Catholic Reformation initiated by the Habsburgs.

Keywords: corpus Christianum, Catholic Reformation, seventeenth-century Transylvania, Marian sodality, Jesuits

Creștinismul european de dinainte de epoca marilor Reforme a fost paragonabil unei limbi împărțite de toți credincioșii, deși vorbită în dialecte diverse în funcție de loc, de condiția socială și de gradul de instrucție al vorbitorului.¹ Era vorba așadar despre o religie în cadrul căreia aspectele doctrinare ocupau un spațiu relativ restrâns în viața laicilor de rând; în Evul Mediu târziu, unui nucleu restrâns de idei fundamentale, focusate asupra valorii morții și resurecției lui Iisus, corespundea o gamă vastă de practici și comportamente religioase, mai mult sau mai puțin mediate de autoritatea ecleziastică.² În interiorul acestui ansamblu variat, se contura ideea de pietate (*pietas*), adică de devoțiune religioasă. Conform viziunii generale, fiecare oraș și sat avea o dimensiune spirituală: dincolo de înclinația pentru coabitarea umană, era un corp religios, un *corpus Christianum*. Gândit prin prisma pietății creștine, unitatea sa era o expresie a dragostei creștine, pe când furnizarea de ajutor reciproc un exercițiu, o punere în practică a carității.³

Probabil una dintre cele mai ilustrative forme de implicare a *corpus*-ului de credincioși în sfera vieții religioase este reprezentată de asociațiile spirituale laice. Cercetările privitoare la

¹ Louis Chatellier, *La religione dei poveri. Le missioni rurali in Europa dal XVI al XIX e la costruzione del cattolicesimo moderno*, Garzanti Editore, Milano, 1994, p. 153.

² *Ibidem*.

³ Benjamin J. Kaplan, *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, Harvard University Press, Harvard, 2007, p. 60.

originea confraternităților au subliniat originea incertă a acestor asociații spirituale, putând fi identificate antecedente în lumea Antichității târzii (asociațiile de *fossores* la Roma, de *parabolani* la Constantinopol, de *fossores* sau de *spoudaei*). Acestea se bazau pe sentimentul de uniune fraternă, deloc străin corporațiilor păgâne (*collegia*), dar dezvoltat în mod particular de creștinism, precum și pe iubirea lui Dumnezeu⁴, cu mențiunea că exista o vizibilă diferență comparativ cu confreriile medievale, un fenomen tipic medieval de o varietate complexă.⁵

Asociațiile spirituale aflate sub coordonarea spirituală a ordinelor religioase catolice (confrerii, confraternități, congregații, sodalități)⁶ au jucat un rol major în religia urbană în Evul Mediu târziu. Ele au fost pe bună dreptate descrise ca „expresia primară, organizată a vieții religioase catolice laice din secolul al XIII-lea până în secolul al XVIII-lea”⁷, dovedindu-se a fi instituții relativ flexibile: puteau fi utilizate de ordinele religioase sau de preoții parohiali cu scopul de a promova noi forme de devoțiune sau de a direcționa pietatea populară înspre practici deja existente, dar în același timp puteau fi înființate de grupuri de laici sau de comunități rurale. Confreriile au îndeplinit roluri multiple: unele au urmat îndeaproape tipologia organizațiilor târziu medievale și au servit asigurării rugăciunilor pentru cei decedați, altele erau de factură devoțională, oferind absolvirea de păcate pentru a încuraja practici devoționale particulare, în timp ce altele, de altfel și cele mai numeroase, au îndeplinit deopotrivă funcții devoționale, protective și intercesoriale.⁸ Aceste asociații au avut un rol important în promovarea devoțiunii

⁴ Domenico Schiappoli, Carlo Alfonso Nallino, Gennaro Maria Monti, “Confraternita”, http://www.treccani.it/enciclopedia/confraternita_%28Enciclopedia-Italiana%29/, accesat la data de 17.07.2016, ora 21:56.

⁵ Urme ale unor confraternități au fost depistate în Franța în secolul al VII-lea, iar în anul 852, în cadrul capitolelor de la Reims, se pune problema reprimării abuzurilor comise de confrerii de către preoții parohi. Dezvoltarea lor a fost strâns legată de apariția orașelor și a burgurilor medievale (secolul al X-lea), cu mențiunea că inițial, confreriile reuneau toți clericii dintr-un oraș. Abia din secolul al XII-lea, confraternitățile primeau în rândul lor și laici, care în scopuri devoționale dispuneau de un altar, de o capelă sau de o biserică. În cazul Italiei, unii cercetători asociază anul 1144 cu apariția primelor asociații spirituale laice, în timp ce alții optează pentru anul 1260 (Perugia) sau chiar 1264 (Roma). Multe dintre acestea derivau din mișcarea mistică a flagelanților care, pentru a pacifica facțiunile guelfilor și ale ghibelinilor, au apelat la predicile itinerante, promovând concordia și penitența. *Ibidem*; vezi și Emanuela Boaga, “Confraternite laicali e la Chiesa in Italia”, în *Dizionario Storico Tematico La Chiesa in Italia*, vol. I. Dalle Origini all’Unità Nazionale, Roma, 2015, <http://www.storiadellachiesa.it/glossary/confraternite-laicali-e-la-chiesa-in-italia/?print=pdf>, accesat la data de 13.07.2016, ora 19:09; <http://www.sapere.it/enciclopedia/confrat%20C3%A8rnia.html>, accesat la data de 18.07.2016, ora 19:20; a se vedea și Paolo Chinazzi, *Le confraternite. Storia, evoluzione, diritto*, Edizioni Universitarie Romane, Roma, 2010, p. 21.

⁶ Ghilda (breasla) reunea totalitatea meșterilor dintr-o localitate, fiind bazată deci pe apartenența la același meșteșug și având o dimensiune preponderent profesională. În ajutorul breslei, care prin natura sa nu putea împlini exigențele devoționale ale membrilor săi, era pusă confreria profesională, a cărei menire principală era aceea de a organiza și ghida viața religioasă a asociației de meșteșugari. Confreria era cea care asigura devoțiunea patronului spiritual (sfinți, aspecte ale divinului precum Trinitatea sau Crucea), a cărei intercesiune o căuta, presta servicii spirituale în folosul membrilor săi sau al binefăcătorilor cu scopul obținerii mântuirii, contribuia la organizarea procesiunilor cu ocazia marilor sărbători, dar în același timp, se îngrijea și de realizarea funeraliilor pentru defuncți, cultivând un puternic sentiment de solidaritate în fața morții. Fiecare confrerie avea un spațiu de înmormântare și un altar (în unele cazuri, o capelă) într-o biserică locală. Există o diferență între confreriile terțiare, modelate după Regula Ordinului cărui se integrează, confreriile profesionale (meșteșugărești) și confreriile funerare sau asociațiile de rugăciuni, ale căror scopuri erau pur devoționale. Lidia Gross, *Confreriile medievale în Transilvania (secolele XIV-XVI)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004, pp. 170-179.

⁷ Nicholas Terpstra, “Confraternities”, apud Robert Bireley, “Early Modern Catholicism”, în David M. Whitford (ed.), *Reformation and Early Modern Europe: A Guide to Research*, Truman State University Press, Kirksville, 2008, p. 225.

⁸ Marc Forster, *Catholic Revival in the Age of the Baroque: Religious Identity in Southwest Germany, 1550-1750*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, pp. 133-134.

individuale: pe de o parte, confreriile erau sub aspectul formei și funcției, un loc de întâlnire între mesajul clerical și inițiativa populară, iar pe de altă parte *Bruderschaften*, datorită capacității de adaptare, puteau forja forme de devoțiune individuală și comunală.⁹

Trendul pentru confraternități, ca oriunde în Europa catolică, era dat de „evoluția devoțiunii spre rugăciunea individuală și dialogul direct între credincios și divinitate”.¹⁰ În același timp, confraternitățile puteau fi privite și ca o tentativă de progres pe calea spre perfecțiunea creștină fără a necesita separarea de lume (cazul membrilor ordinelor religioase).¹¹ Pe măsură ce au continuat să crească numeric și din punctul de vedere al membrilor pe parcursul secolului al XVI-lea, ele și-au înmulțit activitățile caritabile pentru a veni în întâmpinarea categoriilor sociale mai puțin privilegiate. Conciliul din Trento (1545-1563) a manifestat exigența de a plasa confreriile sub supravegherea episcopului și, deci, de a pune aceste asociații spirituale sub jurisdicția Bisericii, clerul intervenind în organizarea lor, indiferent dacă scopul lor era unul eminent cultural sau unul mixt (spiritual și temporal).¹²

Tot în această perioadă, papii au acordat numeroase indulgențe și privilegii confraternităților, stabilite prin intermediul unei bule sau breve papale și și-au concentrat atenția asupra reorganizării lor juridice.¹³ Astfel, în anul 1595, papa Clement VIII, în continuarea decretelor tridentine care stabiliseră că asociațiile spirituale intrau sub jurisdicția episcopului, pune problema facultăților necesare ridicării unei confraternități.¹⁴ La 1604, același papă, prin constituția *Quaecumque a Sede Apostolica*, pune bazele unei noi viziuni organice asupra confreriilor, definind în manieră clară înființarea lor, investirea cu indulgențe și privilegii spirituale, acordarea drepturilor și a datoriilor de control și disciplină din partea episcopilor și a superiorilor ordinelor religioase.¹⁵ În același timp, se statua că orice tip de confrerie trebuia să aibă sediul primar, zis arhiconfraternitate, la Roma și că acesteia trebuiau agregate toate celelalte asociații spirituale similare pentru a putea dispune de privilegii și beneficii spirituale; și confreriile deja înființate trebuiau să-și declare adevăzarea, afiliindu-se arhiconfraternităților romane.¹⁶ Rezultatul obținut a fost o diversitate multifacțată de confraternități, în ciuda faptului că Biserica catolică a depus un efort considerabil pentru a regulariza și disciplina aceste asociații.¹⁷ Cercetări recente au subliniat importanța asociațiilor spirituale de tipul sodalităților din punctul de vedere al importanței acestora în „reforma interioară și militantismul confraternitar”¹⁸, acestea țintind spre convingerea intimă a sufletelor, cucerite prin intermediul

⁹ *Ibidem*, pp. 132-133.

¹⁰ *Ibidem*, p. 133.

¹¹ Observarea preceptelor religioase era în cazul confreriilor mult mai riguroasă decât de obicei. Frecvența lunară a confesiunii sau primirea comuniunii de patru ori pe an erau elemente care distingeau clar membrii unei confraternități de marea majoritate a celorlalți laici, dat fiind faptul că cel mai mare număr de credincioși se confesa și primea comuniunea nu mai mult de o dată pe an, în proximitatea Paștilor. Dimensiunea colectivă și comunitară definitorie pentru sodalități era pusă în evidență și de dispozițiile asupra recitării publice a păcatelor membrilor și de cele privind asistența reciprocă în cazul bolnavilor. Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 154.

¹² Schiappoli et alii, *Confraternita*, http://www.treccani.it/enciclopedia/confraternita_%28Enciclopedia-Italiana%29/, accesat la data de 18.07.2016, ora 18:33.

¹³ Boaga, *Confraternite laicali*, <http://www.storiadellachiesa.it/glossary/confraternite-laicali-e-la-chiesa-in-italia/?print=pdf>, accesat la data de 13.07.2016, ora 19:17.

¹⁴ Chatellier, *La religione dei poveri*, p. 154.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 134.

¹⁸ Expresie folosită de istoricul Italian Luigi Fiorani. Luigi Fiorani, “Verso la nuova città”, în *Ricerche per la storia religiosa di Roma*, vol. 10 (1988), p. 110.

intervențiilor caritabile și a emotivității suscitade de o metodă centrată pe practica devoțională, muzică, vizitarea bisericilor, adică pe aspectele afective.¹⁹

Preocuparea de a se conforma unei reguli de viață a fost probabil, în lumina unei atente analize, componenta cea mai importantă a Reformei catolice post-tridentine. Când regula exista deja, deoarece fusese lăsată ca moștenire de un sfânt unei comunități de *religiosi*, se încerca aducerea acesteia la rigoarea sa primitivă și aplicarea sa, eliminând toate modificările suferite de-a lungul secolelor.²⁰ Reîntoarcerea la regula primară, originară, la stricta observanță, nu era neapărat dictată de simpla dorință de a respecta normele juridice sau de fidelitatea, loialitatea față de un trecut îndepărtat. Era vorba despre a regăsi, fără întreruperi, calea spre salvarea sufletului (*la via della salvezza*), dar acea cale indicată de sfântul fondator al unui ordin.²¹ Drumul celest parcurs de acesta cu succes putea să fie urmat de alții cu o absolută certitudine de a obține recompensa finală, cu condiția de a nu se îndepărta de model.

Pe parcursul secolului al XVII-lea au crescut numeric confraternitățile culturale și devoționale dedicate Fecioarei Maria și sfinților. Considerăm că o importanță sporită în dezvoltarea mariologiei a avut reafirmarea doctrinei divinei maternități, una dintre ocazii fiind oferită de condamnarea socinianismului, ce nega distingerea persoanelor în cadrul divinității.²² În 1555, prin *Cum quorundam hominum* a lui Paul IV, constituție apostolică al cărei conținut a fost reiterat în 1603 prin *Dominici gregis* a lui Clement VIII, Roma condamnă numeroase abuzuri și erori doctrinare, printre care se număra și respingerea Fecioarei Maria ca Mamă a lui Dumnezeu.²³

Congregațiile mariane iezuite, a căror origine coboară în anul 1563²⁴ și care s-au răspândit în întreagă Europă catolică, au avut ca prioritate asistența săracilor, a bolnavilor și a celor aflați în închisoare.²⁵ Cultul Fecioarei a ajuns în perioada medievală târzie în prim-planul devoțiunii laice, iar intercesiunea Mariei a fost considerată cea mai eficientă, aspecte probate de ridicarea numeroaselor biserici în onoarea Fecioarei, dar și de finanțarea altarelor, a statuilor și a coroanelor votive pentru împodobirea altarelor dedicate Mariei. Mariologia a concentrat două

¹⁹ Marina Caffiero, "Le conversioni: modelli, strategie, pratiche", în Domenico Rociolo, Caterina Fiorani (ed.), *Luigi Fiorani: storico di Roma religiosa e dei Caetani di Sermoneta*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 2013, p. 198.

²⁰ Louis Chatellier, "I gesuiti alla ricerca di una regola di vita per i laici: le congregazioni mariane", în Paolo Prodi (ed.), *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*, Annali dell'Istituto storico italo-germanico, Quaderno 40, Società editrice Il Mulino, Bologna, 1994, p. 383.

²¹ *Ibidem*, pp. 383-384.

²² Paul Haffner, *The Mystery of Mary*, Hillenbrand Books, Gracewing, 2004, p. 120.

²³ Sfântul Scaun condamnă în același timp negarea trinității și a divinității lui Iisus, respingerea doctrinei păcatului originar, înțelegerea univalentă a sacramentelor, precum anularea autorității tradiției. Justin S. Holcomb, *Know the Heretics*, Zondervan, Grand Rapids, Michigan, 2014, https://books.google.ro/books?id=GV9tAgAAQBAJ&pg=PT87&lpg=PT87&dq=dominici+gregis+1603&source=bl&ots=FWwk3Go-8m&sig=r6_Ws-ab9HisNLZbkCqu7Zve8OU&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwimkjb5j_HNAhUML8AKHeKHBnYQ6AEIQDAF#v=onepage&q=dominici%20gregis%201603&f=false, accesat la data de 13.07.2016, ora 22:11.

²⁴ Sodalitatea Fecioarei Maria (*Congregationes seu sodalitates B. Mariae Virginis*) a fost înființată în 1563 de iezuitul belgian Jan Leunis, în cadrul Colegiului roman al Societății lui Iisus. Deși inițial sodalitatea a avut ca țință tinerii ce studiau în cadrul colegiului iezuit, bula papală *Superna dispositione* a consfințit constituirea sodalităților pentru adulți sub autoritatea superiorului general al ordinului iezuit, acestea fiind considerate ramuri ale congregației-mamă. Ulterior, aveau să fie fondate sodalități pentru diferite categorii sociale, precum preoți, nobili și nobile, negustori, meșteșugari, clerici, fiecare dintre aceste grupuri fiind afiliate sodalității *prima-primaria* a Colegiului roman.

²⁵ Bireley, *Early-Modern Catholicism*, p. 226.

dimensiuni fundamentale ale Fecioarei: Maria ca personificare a Bisericii, respectiv Maria ca mireasă a lui Hristos (*Sponsa Christi*) și ca regină a cerului (*Regina Caeli*).²⁶

O sodalitate mariană, dar aflată sub patronajul spiritual al membrilor Societății lui Iisus, dovadă a preferințelor laice clare în materie de alegeri devoționale, poate fi regăsită și în Transilvania calvină a secolului al XVII-lea, *informatio* datată în 1648, raportul de la 1649 și albumul acestei confrerii identificat în Arhivele Romano-Catolice Transilvănene de la Alba-Iulia fiind de o importanță fundamentală în identificarea membrilor și, implicit, în evaluarea implicării laicilor transilvăneni în sfera vieții religioase.²⁷ Pentru a deveni un membru al sodalității, un laic trebuia să primească aprobare din partea rectorului, a vice-rectorului, a „bătrânilor” și a celorlalți membri ai confraternității.²⁸ Persoana admisă în rândul confreriei trebuia să-și scrie numele, teritoriul de origine și data la care s-a făcut intrarea în asociație, iar în cazul în care noul membru nu știa să scrie și să citească, o altă persoană trebuia să realizeze toate aceste proceduri în numele său.²⁹ Noii membri ai sodalității trebuiau să facă o „faptă bună” oferind spre folosul asociației spirituale laice o donație în funcție de condiția economică, donație care era consemnată în registrul sodalității de către secretar și care se constituia într-o adevărată practică privind admiterea în asemenea confrerii, permițând strângerea de fonduri necesare pentru festivitățile anuale, precum și pentru înmormântarea și liturgiile votive ale membrilor decedați.³⁰ Potrivit *informatio* din 1648, funcționarea congregației mariane transilvane era circumscrisă de parametrii statutelor asociațiilor spirituale de acest tip, exceptând flagelările; totodată, aflăm că cele mai importante acțiuni publice aveau loc cu ocazia festivității *Corpus Christi* și a *Assumpta Vergine*.³¹

Dintre nobilii catolici care făceau parte din sodalitatea iezuită, trebuie să îi menționăm pe: Valentin Tusnadi (preot paroh în Alba-Iulia), André Széntpal, Mihály Mikes (cancelarul Transilvaniei), Paul Györfy de Copșa Mică, Matthias Kasta (admis pe patul de moarte în sodalitate ca urmare a dorinței exprimate), Mihály Globicz, Blasius Peknay (preot), István Aitony, György Szelepcsény (arhiepiscop de Nitra și, ulterior, de Kalocsa), Raphael Féherpataky, Ferenc Mikes, Ferenc Székely, Ferenc Kornis, László Gyulai, Bartolomeus Szebelébi (preot la

²⁶ Marina Warner, *Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary*, Oxford University Press, Oxford, 1976, pp. XXII, 103.

²⁷ *Informatio quaedam missionis Monostoriensis in Transylvania anno 1648. in Novembri data. Monumenta comitialia regni Transsylvaniae*, vol. XV, pp. 479-492; *Az 1649-iki jelentes. Ibidem*, pp. 492-518; Arhivele Romano-Catolice Transilvănene, Arhiva de Colecție din Cluj-Napoca, Fond 290/g-I. Aggmenház (Szent Erzsébet Ispótlály) iratai 1320-1900, fasc. 1 (1341-1847), *Album sodalitatis Natae Reginae Angelorum Autoritate Apostolica Kolos Monostorini in Residentia Societatis Jesu erectae*.

²⁸ Adam Darlage, “The Feast of Corpus Christi in Mikulov, Moravia: Strategies of Roman Catholic Counter-Reform (1579-86)”, în *The Catholic Historical Review*, vol. 96, nr. 4 (2010), p. 667.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Classes 4 majores habent Congregationem Natae Reginae Angelorum, quinquagenarium circiter numerum constituentes, exceptis iis, qui iam finitis scholis vel aulici, vel sui iuris facti, eo nihilominus spectant. Celebratur haec in sacello domestico, praeside magistro rhetorices. Omnia pergunt in ea, quantum fieri potest, more consveto sodalitatum, excepta flagellatione publica, quae quoniam scandalosa foret, fit privatim in sacello. Declamationes quovis mense rhetores et poetae habent simul, vel alternis mensibus, prout est numerus discipulorum. Publicas tamen actiones binas quovis anno habent; unam in festo Corporis Christi, aliam in festo Assumptae Virginis: in quarum ultima etiam praemia distribui solent; causa tam praematurae distributionis est conventus dominorum, qui tum solet esse universarius et frequentissimus. Monumenta comitialia regni Transsylvaniae/Erdélyi Országgyűlési Emlekék*, vol. XV (1669-1674), Magyar Tudományos Akad. Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1892, p. 482.

Alba-Iulia), László Gyllanny, János Szegedi, Péter Horvat, István Szilagy, Sigismund Jary, Johannes Seren, Joannes Jacobus Pincer (farmacist).³²

Albumul conținea o listă a clericilor și magiștrilor care au fost admiși în sodalitatea mariană³³: la 1647 István Szombathely (magistru clujean și, totodată, magistru în cadrul sodalității), Ferenc Temeswar (magistru clujean), la 1648 Mihály Magyar (magistru clujean) și Matthias Polyai, la 1650 magiștrii Adam Ivanoczy și Mihály Triboczky, la 1651 preoții David Kuhn și István Boldizsár, precum și Oswald Gafsmann și Georgius Drummer, la 1655 preotul Nicolaus Rutkay, plebanul Péter Székely și Johannes Gernyansky, la 1656 capelanul István Kada și Miklós Magyar, la 1657 Zsigmond Kösegi, la 1665 Mihály Marton și István Horvat, la 1667 László Lindvari, Stephanus Papovicz, Ferenc Szakmari și János Pal, la 1674 Luca Blaskovich, la 1675 György Szombathely, la 1681 Bartholomeus Szebelebi (preot la Alba-Iulia și vicar general al Transilvaniei) și László Szarany, la 1685 Imre Bente, la 1688 András Magyar.

La 1642 erau admiși în congregația mariană Georgius Csáky-prefectul sodalității, Blasius Delney, Johannes Bosnensis, János Szabó, Nicolaus Torma, István Peres, Franciscus Lugosi, Ioannes Haller, Ioannes Damokos, Mihály Ferenczi, Péter Szilvasi, Georgius Bekö, Mihály Czöb, Ioannes György, Martin Féher, Gregorius Both, Ferenc György, István Lazar, András Egyéd, Wolfgang Kamuthy, István Torma, Ioannes Torma, Thomas Mikes, Mihály Pálffy, István Kalos, Mihály Petracz, Ioannes Simon, Paulus Gál, István Ujfalvi, Nicolaus Baczi, Paulus Petki, Mihály Torma, Ferenc Torma, István Szentpál, Gaspar Királyfalvi, Gregorius Bornemisza, Ferenc Janko, Petrus Marton, István Fazakas, István Koronkai, Michael Literati, Samuel Balasz, Ferenc Olahfalvi, Mihály Szombatfalvi, Blasius Oroshegy, Blasius Delni, Matthias Karda, Gabriel Süket, Andreas Binner, Ladislaus Trausner, Ferenc Remeti și Georgius Vasarhely.³⁴ La 1643 erau admiși Sigismund Budai, Nicolaus Franciscus Faber, Matthias Sambar, Paul Szemerödi, György Szentsimon, Paul Randelius, András Egyed, Ioannes Bakos, Nicolaus Vajda, Marcus Vajda, Péter Dobai, András Jegenyei, Mihály Sandor, István Csiki, Benedict Török, Jakob Éltes, Andreas Kaszony, Petrus Racz, Ferenc Maroczy, Ioannes Berkeszi, István Lugosi, Valentin Istvanffy, András Mattyas, István Margai, István Kozmasi, Nicolaus Gavai, Gregorius Thomasus, Ioannes Abranfalvi, Ioannes Czokfalvi, András Mattyas, Daniel Makai, Ioannes Elekes, Blasius Szücs, Ladislau Torma, István Szeléndi, Péter Hozo, Martin Sombori, István Mihály, Ioannes Ujfalvi, János Szentpál, Péter Czöb, István Kaszony, Ioannes Olafalvi, Michael Dimien, Ioannes Pentiker.³⁵

La 1644 între membrii sodalității mariane figurau Nicolaus Petroczi, Imre Szentsimon, Nicolaus Lado, Georgius Szaszfalvi, Abraham Taller, Péter Veres, István Gaspar, Michael Szabo, Blasius Szentmiklós, Ioannes Szentmarton, Michael Kando, Ferenc Szabo, Gregorius Kun, Gregorius Kereczeny, István Gasparfy, Nicolaus Szentkirály, Laurentius Horvat.³⁶

La 1645 erau admiși în această sodalitate Thomas Gasparfy, Ladislaus Imecz, Péter Bobecki, Thomas Sombori, György Mihály, Andreas Mikonicz, iar la 1646 Stephanus Napoly, Gregorius Vragovicz, Nicolaus Czernatoni, Ioannes Bodo, Ioannes Josa, Martin Szepvizi,

³² *Nomina dominorum nobilium qui extra ordinem sodalitati huic incorporantur*. Arhivele Romano-Catolice Transilvănene, Arhiva de Colecție din Cluj-Napoca, Fond 290/g-I. Aggmenház (Szent Erzsébet Ispotály) iratai 1320-1900, fasc. 1 (1341-1847), *Album sodalitatatis Natae Reginae Angelorum Autoritate Apostolica Kolos Monostorini in Residentia Societatis Jesu erectae*, pp. 5-6.

³³ *Nomina inseritorum in sodalitate Natae Reginae Angelorum in Residentia Patribus Romano-Catholicorum Monostorini*. *Ibidem*, p. 154.

³⁴ *Ibidem*, pp. 505-508.

³⁵ *Ibidem*, pp. 508-510.

³⁶ *Ibidem*, pp. 510-511.

Joannes Ujfalvi, Péter Mihály, la 1647 Mihály Oroszhegy, Georgius Lazar, István Szigeti, la 1648 Thomas Gegeö, Balthasar Veres, Georgius Bethlen, Martin Kaszony, István Bodo, la 1649 Lazar Apor, Péter Damokos, István Sandor, Gaspar Somlyai, Michael Jakab, Daniel Kun, Laurentius Farkas, Andreas Somolyai, Péter Rethy, la 1650 Ambrosius Nagy, Paulus Becze, Andreas Literati, Martin Iordan, Balthasar Thuroczi, Ferenc Gavai, Ioannes Nadasi, Michael Boldogszaszponyfalvi, Matthias Hozo, István Andradi, Demetrius Bogdan, Ladislau Radak, István Polgar, la 1651 Petrus Balogh, Martinus Lemény, Valentin István, Péter Bodor, Ferenc Lugosi, Georgius Lugosi, Blasius Budai, Nicolaus Felvinczi, David Veres, Paul Vas, Ioannes Albert, István Kun, Ignacius Szentapal, Ioannes László, iar la 1652 Samuel Szilagy, Ioannes Mihály, Ioannes Sandor, Ioannes Bors, Benedict Veres, Matthias Denes, Ferenc Balasz, Benedict Palfalvi, István Szentkirály, Péter Kozmasi. În anul 1653, anul în care Dieta Transilvaniei decidea alungarea iezuiților din Principat, în sodalitatea mariană aflată sub supravegherea spirituală a iezuiților erau admiși Petrus Bogdan, Petrus Veres, Imre Kaszony, Zacharias Matthe, Michael Rakosi, Michael György, Thomas Mihály, István Nagy, Antonius Sukor, Blasius Pataki.³⁷ Această înseamnă că în intervalul 1642-1653, sodalitatea mariană aflată sub coordonarea spirituală a iezuiților ajungea să numere peste 250 de membri.

Albumul descoperit în arhive și supus analizei se dovedește de o importanță deosebită, respingând clișeuul istoriografic românesc potrivit căruia iezuiții au părăsit Transilvania ca urmare a expulzării lor de către principele Gheorghe Rákóczi II (1653). Așa cum ar fi fost de așteptat, înregistrările membrilor Congregației ar fi trebuit să ajungă la un final odată cu alungarea iezuiților, dar acestea au continuat și după anul 1653, sodalitatea numărând pentru intervalul 1654-1685, peste 500 de membri.

La 1654 au fost admiși Samuel Kalnoki, Gaspar Kornis, Georgius Torma, Georgius Alvinczi, Joannes Kereszturi, Georgius Szilagy, Ferenc Lemeny, Joannes Bernard, Joannes Ferenc, István Szentsimoni, István Szentgyörgy, Ioannes Csiki, Ioannes Fogarasi, Michael János, István Thamas, Thomas Jenőfalvi, Petrus Salati, Paul Hozo, Georgius Füstös, Nicholas Hatszegi, Ioannes Darvas, Ioannes Hollo, Georgius Holdi, Péter Olahfalvi, Franciscus Fekete), în timp ce un an mai târziu se înscriau Andreas Istvánffy, Andreas Incze, Clemens Dimien, Ferenc Szentmartoni, Gabriel Kun, Gabriel Maczkasi, Georgius Damokos, Georgius Sarfalvi, Joannes Madarasi, Ioannes Szentamasi, Ladislaus Josika, Ladislaus Janko, Lucas Olos, Lucas Pall, Paul Székely, Petrus Szekeres, Péter Szabo, Péter Kozma, Péter Szentmihály, István Lakatos, István Simon, István Kaszony, István Marin, István Balint, Sigismund Balint, Matthias Hodor, Mihály István.³⁸

La 1656 se alăturau Ioannes Demien, István Szentimre, Ioannes Györffy, Andreas Czomortani, Valentinus Barochi, Ioannes Kopacz, Georgius Andras, Nicolaus Matthias, Mihály Fenesi, Michael Bacz, Nicolaus Imre, Martin Biro, István Köves, Georgius Marton, Alexander Kun, Stephanus Literati, Gabriel Simon, Georgius Simon, Andreas Illics, Ioannes Gaspar, Gabriel Damokos, Michael Vajda, István Salati, Iacobus Almasi, János Angyalos, Georgius Tamas, Mihály Nagy.³⁹ La 1657 erau admiși în sodalitate Petrus Damokos, Ferenc Gaborffy, Mihály János, Martin Figuli, Andreas Literati, Blasius Baroti, Gregorius Imre, Ferenc Malomfalvi, Mihály Madaras, Blasius Haraseli, Petrus Sandor, Zsigmond Kávási, Ioannes Szentleleki, Ferenc Rabai, la 1658 Georgius Barkoczi, Georgius Gall, la 1659 Gabriel Josika și István Orban, iar la

³⁷ *Ibidem*, pp. 511-517.

³⁸ *Ibidem*, pp. 517-519.

³⁹ *Ibidem*, pp. 519-520.

1660 Georgius Soproni, Ioannes Kovács, István Jenőfalvi, Mihály Szamosközi, Andreas Farkas, Ioannes Peterffy, Petrus Kelemen.⁴⁰

Pentru anii următori, albumul consemna admiterea următorilor membri: la 1661 István Haller de Hallerkö, Ioannes Kaszoni, Paul Szentmarton, István Gáll, Petrus Bölöni, Michael Kozma, Michael Mattyas, Martin Ujfalvi, Benedict Beleniesi, Paul Rakosi, Michael Szalai, Ferenc Holicki, Ferenc Egied, Ferenc Kalmandi, Michael Bereczki, István Nagy, Petrus Hozo, Martin Lajos, Michael Vida, Gabriel Rakosi, Ioannes Györffy, Andreas Zinder, Michael Szentmarton, Blasius Biro, Péter Györffy, Francisc Texi, Georgius Apor, Michael Bereczki, Francisc Polyak, la 1668 István Albert, István Pongracz, Ioannes Hodor, Paul Nagy, Ioannes Nagy, Blasius Kanya, István Fodor, István Miko, Ferenc Szaszfalvi, Petrus Markos, la 1669 László Gyulaffy, Christophor Torma, István Angyalos, Paul Forro, Valentin Szabo, Michael Gal, Péter László, Ioannes Szebestyen, Thomas Gasparffy, Andreas Szabo, la 1670 Ioannes Boldosfalvi, Michael Csiriak, István Kádár, István Czernatoni, István Gaal, Michael Delnei, Martin Boros, Ioannes Kerezo, Ioannes László, Paul Gaal, Andreas Remetei, Péter Kotormanyi, la 1671 Blasius Bodonyi, Michael Szigeti, István Baroti, Ioannes Desi, Michael Szarazkiki, Thomas Bors, la 1672 Paul Simon, Ioannes Roman, Ioannes Ungur, István Horvat, Mihály Csingeri, Gabriel Thordai, Isac Szilvasi, Simon Knabel, István Palffy, Georgius Galantai, Michael Kolozsvár, Michael Tamasi, la 1673 Petrus Napolyi, Georgius Napoly, Andreas Radak, Ioannes Fogarasi, Péter Szepvizi, Francisc Fabri, Petrus Gaspar, Michael Tordai, Michael Szava, Christophor Policseni, Ioannes Menesagi, Ferenc Josika, Ioannes Lugosi, Michael Janosi, Ioannes Lamprik, Alexander Repcsény, Georgius Turcsany, la 1674 Ladislaus Mikola, Sigismund Budai, István Marti, István Gall, Thomas Damokos, István Bocskor, István Karda, Ferenc Szatmari, Ioannes Csato, Ioannes Körösi, Imre Mihályi, Michael Polgar, Imre Kovacs, Petrus Fabri, Gregorius Literati, Gabriel Illyes, Michael Bacsí, Ioannes Penecz, la 1675 Gabriel Czaky, István Lugosi, Imre Boldogsfalvi, Gabriel Miko, Georgius Balogh, Ioannes Horvath, Ioannes Fabri, Ioannes Szentisimoni, Andreas Farczadi, Paul Szepvizi, Ioannes Fodor, István Györffy, István Illyes, Gregorius Csiki, Michael Balogh, István Kaszony, Ioannes Kovacz, la 1676 Blasius Szabo, Clemens Szabo, Sigismund Szombatfalvi, Petrus Danka, Ioannes Istvanffy, Nicolaus Marton, Iacob Szaszfalvi, Ioannes Lengyel, Ioannes Lonai, Benedictus Gáll, Francisc Lakatos, Sigismund Kovacs, István Hajdu, István Szecei, István Szasz, Paul Szabo, la 1677 Nicolaus Czaky, István Czaky, Georgius Bodoni, Ioannes Endes, Ioannes Szebeni, Martin Becze, Martin Nagy, Paul Imre, Petrus Jánosi, István Jánosi, la 1678 (anul în care Transilvania a fost lovită de ciumă)⁴¹ Andreas Zinder, Andreas Siket, Francisc Domokos, la 1679 Georgius Bereczky, Ioannes Agatai, Ioannes Daniel, Matthias Lemeny, Michael Balogh, Michael Fogarasi, Michael Gyöngyösi, Michael Menyhard, Petrus Csurös, Samuel Szalontai, Sigismund Kaszony, István Martonffy, István Molnar, István Só, István Toth, Andreas Jankovich, la 1680 Nicolaus Prinyi, Gabriel Prinyi, Michael Mikes, Georgius Kapi, Ladislau Gyulai, Petrus Szekei, Andreas Laszloczi, Andreas Molnar, Andreas Vargyas, Francisc Balo, Francisc Baroti, Ioannes Horvath, Ioannes Antalffy, Ioannes Beke, Ioannes Szaszfalvi, Ioannes Szepvizi, Martin Nagy, Martin Olafalvi, Matthias Benes, Michael Zakab, Nicolaus Gaman, Moyses Benő, Petrus Damokos, Petrus Sarfalvi, István Borbely, István Illyes, István Szegedi, Thomas Balogh, Thomas Farkas, Thomas Szentimrei, la 1681 Nicolaus Torma, Ioannes Kelemen, Samuel Boer, István Boer, Joseph Boer, Francisc Boer, Sigismund Bodony, Ioannes Maczkasi, Petrus Turnya, Joseph

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 521-522.

⁴¹ *Hoc anno regnavit pestis. Ibidem*, p. 530.

Felvinczi, Michael Olasz, Benedict Göde, Blasius Darvas, Francisc Bandi, Gabriel Szabo, Georgius Osvat, Ioannes Adorjan, Ioannes Barrabas, Ioannes Demien, Ioannes Farkas, Ioannes Kantor, Ioannes Kerekes, Matthias Csato, Michael Resti, Petrus Farkas, Petrus Szabo, Sigismund Székely, István Becze, István Benedek, István Zalardi, Valentin Oroszhegy, Valentin Sukor, la 1682 Ioannes Mikola, Gregorius Csiszar, Sigismund Sales, Albert Szentsimoni, Ambrosius Csergő, Andreas Konrad, Andreas Menyhárt, Imre Hodosi, Francisc Imre, Francisc Ördőgh, Georgius Lenkes, Ioannes Roll, Ioannes Sarfalvi, Lazarus Astra, Martin Adamoczky, Matthias Elekes, Michael Kolozsvári, Michael Szigeti, Paul Lenkes, Petrus Bone, Petrus Kozma, Petrus Tima, István Bicsak, István Bors, István Damokos, Stephanus Frenk, Stephanus Kis, Tadeus Szegedi, Thomas Lazar, la 1683 Joseph Haller, Samuel Haller, Imre Prinyi, Francisc Prinyi, Samuel Josika, Francisc Bialis, Ioannes Bialis, Andreas Pech, Andreas Szabo, Blasius Mike, Francisc Literati, Francisc Pechi, Georgius Martonffy, Ioannes Lestyan, Ioannes Tamasffy, Laurentius Demien, Martin Hatolkai, Matthias Bolta, Michael Adam, Michael Lugosi, Michael Mezei, Nicolaus Lugosi, Nicolaus Kis, Paul Bako, István Benő, István Endes, Valentin Csoboch, Ioannes Ledvits, Matthias Sigray, Stephanus Baranyai, la 1684 István Petki, Ioannes Damokos, Georgius Bodo, Andreas Szabo, Franciscus Aytai, Georgius Bone, Georgius Györffy, Ioannes Gubernat, Ioannes Literati, Ioannes Szabo, Ioannes Szöcs, Matthias Janosi, Michael Bayko, Michael Beke, Michael Katnari, Michael Kovacs, Michael Nagy, Moyses Errös, Paul Szepvizi, István Bede, István Belfanyedi, István Dobondi, István Gasparffy, István Lászlóffy, István Vadi.⁴²

La 1685 se înscriau în sodalitatea mariană Francisc Folti, Michael Bors, Andreas Györgyffy, Francisc Boros, Francisc Janosffy, Francisc Zinder, Georgius Kolozsvári, Georgius Moldvai, Gregorius Kovacs, Gregorius Szentthamassi, Ioannes Vizi, Michael Szava, Michael Szepvizi, Michael Török, Paul Benedek, Petrus Veres, la 1686 Andreas Henter, István Köver, Sigismund Kun, Matthias Imecs, Ioannes Puy, Michael Puy, Andreas Szakacs, Andreas Balo, Andreas Tompos, Francisc Tanczos, Gabriel Ferenczffy, Ioannes Torday, Martin Bocskor, Martin Szentkirály, Michael Berzenczey, Michael Janosi, Petrus Csiki, Petrus Selymeczi, István Szebeni, Ioannes Zborai, la 1687 erau admiși Sigismund Josika, Francisc Horvath, Andreas Blasi, Gabriel Szakacs, Georgius Fogarasi, Georgius Pap, Ioannes Balint, Ioannes Csüdör, Ioannes Gál, Ioannes Gaspar, Ioannes Hilibi, Ioannes Persics, Joseph Csiko, Martin Adorjan, Michael Szabo, Nicolaus Kovacs, Paul Iancso, Petrus Boldisar, Petrus Varga, Petrus Mosom, Simon Csetelki, Sigismund Szenczi, Stephanus Literati, Stephanus Szentleleki, Thomas Lazar, Valentin Török, la 1688 Ioannes Kaszony, Nicolaus Kereszturi, István Kereszturi, Adam Adamovics, Andreas Nagy, Imre Szakacs, Francisc Rudolfi, Martin Miklosffy, Nicolaus Varadi, István Batta, István Kovacs, Thomas Kaszony.⁴³

În ceea ce privește participarea feminină, în sodalitate erau admise următoarele nobile: Erzsébet Cséreny (1653), Angalit Czöb, Orsolya Jö, Barbara Kalda, Káta Kerekes, Erzsébet Nagy, Anna Beldi (1654), Zsuzsanna Kovacsóczy, Zsuzsanna Kamuki, Anna Kis, Kata Hendsi, Erzsébet Körösi, Barbara Komarom, Erzsébet Székely, Káta Wesselényi (1655), Káta Kornis, Anna Kornis, Kristina Kornis (1657), Káatalin Pentiker, Sara Szöcs, Sophia Lamprík, Káta Vajda, Erzsébet Töki (1658), Catharina Czöb, Barbara Szamosközy, Anna Tölcséres, Sophia Pataki, Margit Lakatos, Káta Török, Ilona Lögös, Marta Torma, Barbara Torma (1659), Zsuzsanna Farkas Harinnai, Barbara Szentmiklós (1660), Barbara Mikes (1663), Catharina Csillag, Erzsébet

⁴² *Ibidem*, pp. 522-535.

⁴³ *Ibidem*, pp. 536-540.

Hanasdi, Judith Jarai, Erzébet Kata Gavay (1669), Kata Erzsébet Gavay (1675), Zsuzsanna Sophia Bocz, Maria Budai (1681), Eleonor Salesin, soția lui Iohannes Jacob Pincer (1688).⁴⁴ Aceasta însemna că în ciuda dispozițiilor princiare care au afectat major misiunea iezuită, nu s-a reușit o eliminare deplină a prezenței Fiilor spirituali ai Sfântului Ighațiu.

Dincolo de reconstituirea efectivă a membrilor sodalității mariane iezuite care a funcționat în Transilvania calvină seicentescă, albumul descoperit în Arhivele Romano-Catolice Transilvănene este important și prin prisma notelor marginale pe care ni le furnizează. Pe baza acestora, putem afirma că mulți dintre membrii asociației spirituale au îmbrățișat fie cariera sacerdotală, fie cariera monahală ca urmare a receptării mesajului devoțional popularizat: Andreas Egyed, István Kaszony, István Szentpaly, Michael Literati, Benedict Török, Francisc Szabo, Nicolaus Szentkirály, István Sandor, Matthias Hozo, Ioannes Sellari, Petrus Balogh, Blasius Budai, István Lakatos, Michael Szalai, Francisc Kalmandi, Ioannes Horvath, Martin Nagy, Demetrius Kontrad, Ioannes Antalffy, Andreas Menyhart, Paul Lenkes, Petrus Bone, Petrus Kozma, Stephanus Endes, István Baranyai, Ioannes Gubernat, Ioannes Szabo, Stephanus Bede, Ioannes Persics, Petrus Varga.

Albumul sodalității iezuite mariane care a funcționat în Principatul calvin al secolului al XVII-lea este în măsură să demonstreze modul în care membrii confraternității au fost integrați într-un *network* devoțional, într-o rețea cu finalitate devoțională, în speranța construirii unei prezențe catolice puternice și unite în contextul unei autorități centrale calvine și a unei majorități protestante în Principatul transilvan seicentesc. Fondarea acestei sodalități a fost așadar o dovadă clară a încercărilor ordinului iezuit de a stabili o linie de demarcație între adevărurile de credință catolice și învățăturile „eretice” și „schismatice”. Luând în considerare pluralismul confesional și, implicit, competiția/rivalitățile dintre comunitatea catolică redusă numeric și reprezentanții celorlalte confesii (în particular, denominațiunile protestante), o sodalitate în onoarea Fecioarei Maria era în măsură să asigure suportul fratern necesar pentru a încuraja membrii săi în credința catolică.⁴⁵

Conchizând, unul dintre instrumentele la care a făcut apel Biserica romană a fost cel al congregațiilor laice, la baza cărora stătea investirea credincioșilor cu funcții mult mai complexe în viața religioasă-o nouă concepție despre Biserică ce apărea ca o autentică revoluție. Un exemplu relevant în acest sens îl reprezentau congregațiile mariane. Perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea a fost și intervalul cronologic în care s-a afirmat rețeaua celor mai puternice congregații mariane. Această lume nouă, care s-a raportat la onoarea arătată Fecioarei cu un zel revigorat a provocat stupeoare; Petru Canisius vedea în congregațiile mariane nu doar mijloace ale *reconquistei* catolice, ci și o bună metodă de transformare a societății creștine pe termen lung, în profunzimea sa. Membrul unei congregații nu urmărea doar perfecționarea interioară, dar era și un creștin care se simțea investit cu o autentică vocație misionară în confruntarea cu ceilalți. Congregațiile mariane au ajuns să împânzească întreaga Europă catolică în secolul al XVII-lea, cuprinzând toate categoriile sociale și de vârstă și preluând rolul asociațiilor profesionale. Un asemenea succes s-a datorat fără îndoială unei adaptări perfecte la diferitele teritorii, la tradițiile lor, la sistemele de guvernare, la orașele cu funcții specifice. Dar a existat și o dorință arzătoare de a schimba raporturile dintre indivizi, congregațiile mariane reprezentând un factor al coeziunii, un ferment al noii societăți în curs de consolidare. Procesionile, pelerinajele, devoțiunea față de sfinți și mai ales față de

⁴⁴ *Nomina dominarum nobilium benefactorum hujus Congregationis et ex singulari Congregationis benevolentia admissarum. Ibidem*, pp. 312-313.

⁴⁵ Darlage, *The Feast of Corpus Christi*, pp. 669-670.

Fecioară, au constituit caracteristici importante ale pietății baroce: congregaționiștii nu doar că au participat la mișcare, dar prin dinamismul lor au reprezentat unul dintre elementele purtătoare ale reînnoirii numeroaselor practici religioase, putând fi considerați în bună măsură responsabili de difuzarea rapidă a acestor forme de devoțiune în rândul populațiilor creștine.

Bibliografie:

1. Arhivele Romano-Catolice Transilvănene, Arhiva de Colecție din Cluj-Napoca, Fond 290/g-I. Aggmenház (Szent Erzsébet Ispotály) iratai 1320-1900, fasc. 1 (1341-1847), Album sodalitatis Natae Reginae Angelorum Autoritate Apostolica Kolos Monostorini in Residentia Societatis Jesu erectae
2. Bireley, Robert, "Early Modern Catholicism", în David M. Whitford (ed.), *Reformation and Early Modern Europe: A Guide to Research*, Truman State University Press, Kirksville, 2008
3. Boaga, Emanuela, "Confraternite laicali e la Chiesa in Italia", în *Dizionario Storico Tematico La Chiesa in Italia*, vol. I. Dalle Origini all'Unità Nazionale, Roma, 2015, <http://www.storiadellachiesa.it/glossary/confraternite-laicali-e-la-chiesa-in-italia/?print=pdf>
4. Caffiero, Marina, "Le conversioni: modelli, strategie, pratiche", în Domenico Rociolo, Caterina Fiorani (ed.), *Luigi Fiorani: storico di Roma religiosa e dei Caetani di Sermoneta*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 2013
5. Chatellier, Louis, *La religione dei poveri. Le missioni rurali in Europa dal XVI al XIX e la costruzione del cattolicesimo moderno*, Garzanti Editore, Milano, 1994
6. Idem, "I gesuiti alla ricerca di una regola di vita per i laici: le congregazioni mariane", în Paolo Prodi (ed.), *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*, Annali dell'Istituto storico italo-germanico, Quaderno 40, Società editrice Il Mulino, Bologna, 1994
7. Chinazzi, Paolo, *Le confraternite. Storia, evoluzione, diritto*, Edizioni Universitarie Romane, Roma, 2010
8. Darlage, Adam, "The Feast of Corpus Christi in Mikulov, Moravia: Strategies of Roman Catholic Counter-Reform (1579-86)", în *The Catholic Historical Review*, vol. 96, nr. 4 (2010)
9. Fiorani, Luigi, "Verso la nuova città", în *Ricerche per la storia religiosa di Roma*, vol. 10 (1988)
10. Forster, Marc, *Catholic Revival in the Age of the Baroque: Religious Identity in Southwest Germany, 1550-1750*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001
11. Gross, Lidia, *Confreriile medievale în Transilvania (secolele XIV-XVI)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004
12. Haffner, Paul, *The Mystery of Mary*, Hillenbrand Books, Gracewing, 2004
13. Holcomb, Justin S., *Know the Heretics*, Zondervan, Grand Rapids, Michigan, 2014, https://books.google.ro/books?id=GV9tAgAAQBAJ&pg=PT87&lpg=PT87&dq=dominic+i+gregis+1603&source=bl&ots=FWwk3Go-8m&sig=r6_Ws-ab9HisNLZbkCqu7Zve8OU&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwimkJb5j_HNAhUML8AKHeKHBnYQ6AEIQDAF#v=onepage&q=dominici%20gregis%201603&f=false
14. Kaplan, Benjamin J., *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, Harvard University Press, Harvard, 2007

15. *Monumenta comitialia regni Transsylvaniae/Erdélyi Országgyűlési Emlekék*, vol. XV (1669-1674), Magyar Tudományos Akad. Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1892
16. Schiappoli, Domenico, Nallino Carlo, Alfonso, Monti, Gennaro Maria, “Confraternita”, http://www.treccani.it/enciclopedia/confraternita_%28Enciclopedia-Italiana%29/
17. Warner, Marina, *Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary*, Oxford University Press, Oxford, 1976